

FILOZOFIJSKA ENCIKLOPEDIJA.

S. Zimmermann.

(Nastavak)

d) Noetičke sisteme možemo rasporediti i prema tome, kako odgovaraju na pitanje: gdje je izvor istinitog znanja (spoznaje); na čemu se istina osniva? Uglavnom su četiri odgovora: isključivo u subjektu (1), u Bogu (2), u predmetima koliko su iskustveni (3), u predmetima i razumu zajedno (4).

K 1. Subjektiviste možemo razlikovati prema tome, da li priznaju a) isključivo razum (um, ratio), b) isključivo senzitivno iskustvo, c) oboje zajedno.

a) Samo razumski izvor spoznaje priznaju racionalisti (čisti aprioristi) i apsolutni idealisti; ovi uče da spoznaja izvire samo u razumu i da je upravljena samo na razumske objekte.

b) Samo senzitivno iskustvo priznaju senzisti (senzualisti, senzualistički empiristi).

c) Senzitivnu komponentu zajedno s apriornom uzima Kantov fenomenalizam.

Senziste stavljamo u ovu prvu grupu (subjektivističku), premda priznaju da osjetilno opažanje (senzitivna empirija) ovisi također o utjecaju predmeta na osjetila (dakle priznaju ne samo osjetilni subjekt), ali kažu, da se spoznaja osniva upravo na osjetilnoj našoj organizaciji. Senzualistički idealisti kažu, da osjetilno shvaćanje (percipiranje) nije ovisno o realnim predmetima. — Umjereniji senzisti priznaju osim osjetilnosti također mišljenje (razum), ali u takovoj ovisnosti od osjetilnog shvaćanja, da se ograničuje na pojedinačne osjetilne predmete. To su empiristi. I oni priznaju da spoznaja nastaje ovisno o predmetima (pa ih utoliko možemo staviti u 3. grupu), ali su među subjektivistima zato, što po njihovom nazoru ne možemo spoznati predmete kako su sami po sebi, bez našeg iskustva (opažanja).

Subjektivizmu pripadaju i svi oni nazori, koji spoznaju svode na subjekt obzirom na volju, praktični interes, ekonomski razvoj... (voluntarizam, pragmatizam...).

K 2. U vezu s Bogom stavljaju spoznaju:

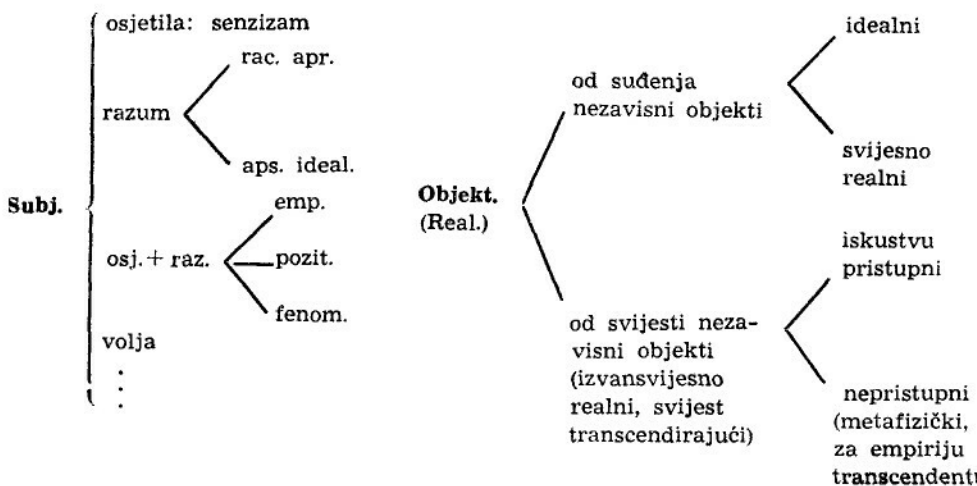
a) tradicionalisti, po kojima spoznaja izvire u tradiciji iz Božje objave;

b) ontolozi, koji drže da sve predmete spoznajemo u intuiciji Boga;

c) iluminacionisti, po kojima spoznajemo predmete u osvjetljenju Božjeg razuma.

K 3. Subjekt i objekt spajaju empiristi tako, da objekte spoznajemo samo ukoliko se pojavljuju našem opažanju; zato su e. donekle objektivisti i realisti, tj. priznaju da postoji realnost, ali samo kao objekt opažanja. Pozitivisti stavljaju izvor spoznaje isključivo u empiriju (= empiristi), pa ističu, da je spoznaja ograničena na empiričke predmete; zato uče, da su neempirički predmeti nespoznatljivi (agnosticizam).

K 4. Objektivizam i realizam uči, da ima idealnih i realnih objekata, koji su nezavisni od suđenja ili razuma; on se po njima ravna. Bitno je obilježje objektivizma: 1. ima nešto (= objekt) neistovetno sa suđenjem (subjektom); 2. to je nešto neovisno od suđenja (= bitak ne samo kao objekt), i utoliko možemo o tome istinito suditi (= ovisno od bitka). Kad od suđenja neovisni objekti egzistiraju u opažajnoj svijesti subjekta, kažemo da su usvijesno realni; a koliko egzistiraju neovisno od svijesnog subjekta, jesu izvansvijesno realni (obzirom na svijest transcendentni). — Spoznaja izvire u razumu i osjetilnosti tako, da je postanak mišljenja (poimanja i suđenja) ovisan od osjetilnosti, ali misaono spoznajemo i neiskustveno realne (metafizičke) objekte.

6. Resumé sa ishodištem noetike.

I. Upitam li koga: »je li to istina?« — odgovorit će mi s protuupitom: »šta, o čemu, na što mislite, o kojoj stvari govorite, šta tvrdite?«

Ovaj kratki dijalog znači:

1. da ljudi razumiju značenje izraza »istina« u suprotnosti sa »neistina«;

2. da znadu, da se pri tome radi o nečemu, o nekoj stvari, o ovom ili onom predmetu (objektu) na koji mislimo i nešto o njemu tvrdimo (sudimo), što bi imalo da bude istina ili neistina. Mišljenje (sudjenje) je upravljeno ili usmjereno na predmete, s namjerom da ih shvati ili da o njima spozna istinu (jer kad nešto krivo shvatimo, to i nije nikakva spoznaja, nije istinito znanje).

Ova misaona upravljenost na predmete zanima noetičara.

Zanima ga nešto drugo nego logičara i psihologa. Ovaj pita: kakav je to doživljaj »misliti«? Kako se mišljenje razlikuje od drugih doživljaja u ljudskoj svijesti? Kako nastaje mišljenje? Ima li ovo doživljavanje u svijesnom subjektu neke subjektivne zakone ili stvarne uvjete od kojih zavisi postanak i razvoj mišljenja kao posebne pojave u našoj svijesti? — Logičar se zanima za misaone »zakone« u sasvim drugom (objektivnom!) značenju te riječi, tj. on promatra misaoni objekt uopće — a to je »nešto ili bitak« — pa izriče općenito važeći sud ili načelo: »nešto ne može ujedno biti i ne biti« (na pr. ista stvar da bude podjedno okrugla i četverouglasta). Svejedno o čemu se misli, o tome ili onome predmetu, u svakom je slučaju nespojivo »nešto« sa »ništa« ili »biti« sa »ne biti« (bitak — nebitak, što jest — što nije). Logičar ispituje načine ili formalne uvjete od kojih zavisi misaona ispravnost u shvaćanju bilo kojih predmeta; jer neće postići cilj mišljenja — istinu, tko bi išao neispravnim (krivim) putem ili tko bi se ogriješio o neka pravila mišljenja uopće (zaključivanja, dokazivanja...).

Noetičar pita: šta je zapravo istina; u čemu sastoji spoznaja? On izučava (njegov je predmet) misaono intencijiranje objekata, tj. mišljenje ukoliko je ciljusmjerno.

Taj cilj (spoznaja istine) nije dostiživ, kažu skeptici; nije sigurno da li ima ikoje istine.

Jest, ima je, ali je relativna, uvjetovana, tj. zavisi od nečega, na osnovu čega shvaćamo objekte; kažu relativisti (subjektivisti). Na osnovu čega? Uvjeti su:

1. psihička organizacija (psihologizam),
2. praktični učinak, svrshodnost (pragmatizam),
3. ekon.-socijalno stanje,
4. historijski razvoj; itd.

Nije tako, kažu objektivisti: koliko je u pitanju istina, mišljenje je ovisno od objekata samih po sebi, bez obzira na ikoji navedeni uvjet. Oni su nezavisni od misaonog subjekta.

Nisu, odgovaraju idealisti — i opet se međusobno razilaze: subjektivni i. kažu da je subjektivno doživljavanje (bilo individualnog subjekta, bilo općega) = objektivni bitak; objektivni i. kažu da su misli za sebe = obj. bitak. — Objekti i jesu i nisu nezavisni od subjekta, kaže Kant; nezavisni su koliko podražuju osjetila, a nisu nezavisni ukoliko ih shvaćamo po nekim formama. Po njima su pojavni (phaenomena), a kao sami po sebi (noumena) jesu nepoznatljivi (= agnosticizam).

Nisu nepoznatljivi, odgovaraju realisti: ima realnih objekata, tj. takovih koji egzistiraju nezavisno od mišljenja — bilo da su u svijesti zbiljski (realni), bilo i nezavisno od svijesti (transcendentno). Ne samo da je spoznatljiva njihova egzistencija, nego i realne biti (na općeniti način), kažu realisti suprot nominalistima, konceptualistima i pozitivistima (koji priznaju samo spoznatljivost usvijesno pojedinačne realnosti). —

Od kojih spoznajnih elemenata zavisi istina? Na kojem se području spoznanja osniva istina?

Samo na razumu (racionalisti). Samo na iskustvu (empiristi). Zajedno (intelektualistički emp.) Kako? — Na ovu se shemu nadovezuje noetička problematika.

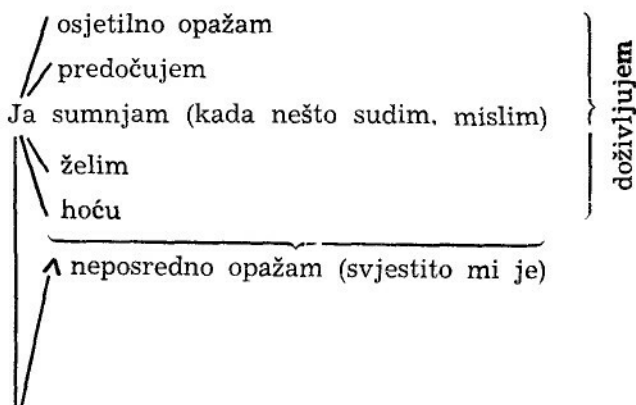
II. Prvi je njezin problem (proti apsolutnim skepticima): da li možemo išta tvrditi kao istinu, te bismo pri tome znali da je isključena svaka sumnja (skepsa)? Koja je takva prva istina? (»Prva« ne znači vremenski, kako čovjek po svome razvoju otpočima saznavati, nego prva po nesumnjivosti — suprot skeptika, koji ne ide dalje od priznavanja skepse, a time

onemogućuje noetiku: jer ona ne bi mogla izučavati sigurnu ili nesumnjivu spoznaju istine, kad ove ne bi bilo.)

Na tome prvom svome susretaju sa skeptikom, noetičar će pristati na njegovo priznanje: svijest o doživljaju sumnje (v. svijest). Skeptik dopušta činjenicu svoje svijesti: ja sumnjam. On o njoj misli (reflektira na nju), budući da i sam izriče o njoj svoj sud: »nikada ne možemo o nečemu misliti (suditi) tako, da pri tom isključimo sumnju«. Noetičar će ga zapitati: »Kad misliš na svoju sumnju, zar nisi siguran da egzistiraš ti koji sumnjaš? Kako si sebi svijestan da doživljuješ sumnju, jednako znadeš za svoj »ja«, i stoga moraš priznati da je nesumnjiva istina: ja egzistiram.« Putem (na osnovu) refleksije naišlo se na tu »prvu« istinu. — Nije ona jedina; jer čim skeptik uvidi da on nesumnjivo egzistira, samim time uviđa da to nije isto što »ne egzistira«: biti nije ujedno ne biti, nešto (biće, bitak) ne može podjedno da bude ništa, — to se isključuje ili protuslovi. Za ono o čemu mislimo (= za bilo koji objekt), važi načelo protuslovlja ili protivurječja (principium contradictionis); to je objektivni zakon mišljenja.

Time je postignuto prvo uporište noetike. Pošli smo od doživljaja sumnje, koja bi — po skepticima — imala da prati sve naše mišljenje (sudeње). Toga smo doživljaja sebi svijesni: ja znam (neposrednim ili usebnim, introspektivnim opažanjem) da sumnjam, mislim. (Descartes je ovim izrazom obuhvatio sve doživljaje.). Kad god mislim, o nečemu mislim, tj. upravljen sam na (intendiram) neki objekt, pa je zato i on uključen u (izravnoj) svijesti. Ona, dakle, obuhvata moj doživljaj mišljenja o nečemu; a izraz »moj« znači, da sam ja koji doživljujem (upravo to, da sada mislim) ili da sam doživljujući subjekt: onaj, kome pripada taj doživljaj. A sada dolazi najvažnije: ja se mogu osvrnuti (reflektirati) na svoj doživljaj i na samog sebe ukoliko doživljujem, tj. subjekt je sada postao objekt refleksije. Ja (refleksno) mislim na svoj misleći (sumnjajući — uopće: doživljujući) »ja«; taj »ja« jest objekt mišljenja (= ono, o čemu mislim). Šta o njemu mislim? To, da ga misaono (refleksnim opažanjem) pronalazim ili da mi je nazočan u samom doživljavanju tako, da jest tu, u doživljaju sumnjanja (mišljenja), tj. »ja« postoji ili egzistira — i to kao subjekt koji doživljuje: ja egzisti-

ram (koliko doživljujem to, da mislim). Refleksijom na doživljujući subjekt, uzeo sam ga zasebno kao objekt suda, koliko mu priričem (prediciram) egzistenciju ili doživljajnu nazočnost.

reflektiram — i nesumnjivo znam (tvrdim): ja egzistiram

Znadem li zašto je to nesumnjivo? Na osnovu čega? Gdje je razlog sigurnosti (nesumnjivosti)? — U tome, da mi se objekt (»ja«) refleksno očituje ili »pokazuje«. Moja je sigurnost refleksna ili objektivno obrazložena: na osnovu očevidnosti (evidencije) samog objekta.

O čemu sam siguran? — O tome, da uistinu jest tako kaošto sudim. Kad ne bih tako sudio (da »ja egzistiram«), to ne bi istinito bilo, ne bi odgovaralo činjenici svijesti (usebnog iskustva). Siguran sam, dakle, o istinitosti svoga suda. Šta je mjerodavno (kriterij) za tu istinu, ili po čemu ju razlikujem od neistine (zablude)? I opet: očevidnost objekta. Istina je, prema tome, u sudu koliko se osniva na objektivnoj očevidnosti.

Je li taj objekt (»ja«) nešto drugo nego mišljenje o njemu? Da li objekt »prelazi (transcendira)« mišljenje? Da li je ne samo nešto misaono (idealno), nego zbiljsko (realno) i utoliko egzistentno? — Jest, upravo tako kaošto i doživljaji; jer ja doživljujem koješta i onda, kad izričito o tome ne mislim, a nasuprot, ja mogu misliti na nešto (na pr. bol) i kada toga ne doživljujem.

Pronašli smo jedan istiniti sud o svijesnoj zbiljnosti, naime o »ja« koliko je kao srašten (konkretan) s doživljavanjem. Imademo li objektivno istinitih sudova, koji bi općeniti i nužni bili? Jedan smo takav pronašli: načelo protivurječja. O predmetu prvog suda (»ja mislim«) imadem opći pojam »nešto ili biće« — i o tome izričem (njemu priričem, predici-ram) neistovetnost sa »ništa (ne biti)«.

U ovim prvim dvjema istinama — u faktu egzistencije i u načelu protivurječja — uključeno je priznanje spsobnosti spoznavati istinu; i to »istinu« prema vulgarnom shvaćanju, ukoliko naime znači podudaranje (slaganje) suda sa predmetom po njegovoj određenosti (stvarnosti). Budući da su ljudi o koječemu sigurni da znadu istinu utoliko, što im se shvaćeni predmet očituje po nečemu (na pr. ovaj stol po svo- me četverouglatom obliku), stavio je noetičar sebi u zadatak da ispita ovo opće uvjerenje ili da istraži i ustanovi da li je tako. Pretpostavljati naprosto da jest, bez ikogjeg prosuđivanja ili kritike, bio bi nekritički dogmatizam; a pretpostavljati da nije tako (tj. reći da ničim nije opravdana ikoja sigurnost), jest nekritički skepticizam. Kritički je skeptik, tko se na bilo što poziva i time pokušava utvrditi svoje stajalište; a dogmatik je kritičan, kada nastoji proti skeptiku pronaći uporište svoje tvrdnje, da imade nesumnjivih istina; a to će dogmatički (kritički) noetičar postići tako, da pokaže u čemu je ta nesumnjivost (sigurnost) usidrena ili na čemu se osniva.

Za ishodiste kritike uzeta je bila priznata činjenica, koja je izvan svake sumnje, a to je sama sumnja. U njoj smo potražili objekt suda, za koji znademo zašto smo sigurni odn. za koji znademo po čemu je istinit. Mi, dakle, nismo pošli psihološkim putem (metodom), tj. nismo se zanimali za postanak (genezu) i razvoj suđenja ili spoznavanja (u razlici prema drugim svijesnim događajima ili doživljajima). Ovim putem idu psiholozi. Na pitanje: kojim pravom ili na osnovu čega smatramo neki sud sigurno istinitim? — odgovara psihologizam, da se na postavljeno pitanje dade odgovoriti samo psihološkom ili genetičkom metodom u ispitivanju spoznaje. Suprotno tome hoće logička ili objektivna noetika da pitanje faktičnog postanka (podrijetla) spoznaje ne uvlači u pitanje njezine opravdanosti tj. valjanosti ili važenja za objekte.

Psiholozi se razilaze: jedni kažu da sva spoznaja nastaje iz iskustva (iz osjetilnih podražaja i otuda dobivenih opažaja = a posteriori), i zato (u tome izvodu sastoji psihologistička metoda noetike!) važi ili vrijedi sva spoznaja jedino za iskustvo; drugi kažu da imade takvih spoznaja, koje su nam prirodene i utoliko nastaju nezavisno od iskustva (= a priori), pa zato i važe za neiskustvene objekte. Prvi zastupaju genetički (psihološki) empirizam ili aposteriorizam, drugi nativizam ili apriorizam. — Izraz »nezavisno od iskustva« znači u strogom smislu bez ikogjeg iskustva; u širem smislu: zajedno s iskustvom, ali ne iz iskustva, tj. prirodene su samo spoznajne dispozicije, koje postaju zbiljska spoznaja tek na po-

ticaj vanjskih (osjetilnih) predmeta ili zajedno s iskustvom, ali iskustveni objekti nisu jedini izvor iz koga bi nastale sve spoznaje (kao što misle empiristi). Aprioristi, dakle, priznaju osjetilnu empiriju (= osjete) samo kao pobudu za apriorno (predisponirano, prediskustveno) spoznavanje. Apriorni su elementi ili samo neosjetni (razumski, racionalni) — kako racionalisti kažu, — ili su ovi elementi spoznaje spojeni sa osjetilno opažajnim (zornim) elementima, kako uči Kant.

Engleski empiristi (u 18. v.) izvodili su noetički empirizam iz psihološkoga, tj. iz pretpostavke da sva spoznaja izvire samo iz iskustva, i otud su izvodili da je njezina vrijednost (istina) ograničena na iskustvene predmete (empiričke objekte). Racionalisti nasuprot (Leibniz) uzimlju psihološki apriorizam (zajedno s iskustvom!) kao pretpostavku za noetički nazor o granicama spoznaje, ukoliko naime drže da spoznaja važi za preokustvene (metafizičke) objekte. Empiristi su u psihološkom smislu čisti aposterioristi, dok su u noetičkom smislu pozitivisti; racionalisti su psihološki uzeto aprioristi, dok su u noetičkom pogledu metafizičari. Kant je htio spojiti apriorizam (ne čisto genetički, nego transcendentni) sa pozitivizmom. Ovom se problematikom proširuje zadatak noetike.

Ona je sebi stavila u zadatak ispitati činjenicu, da neke spoznaje smatramo općenito i nužno (znanstveno) valjanima: gdje je tome razlog (izvor, osnov), ili: po čemu je moguća znanstvena spoznaja? Kad se ovako postavlja problem, već se pri tom pretpostavlja da nam je poznata struktura spoznaje, ukoliko ona obuhvata odnos između spoznavajućega subjekta i spoznatih objekata: na osnovu čega je tako, da subjekt o izvjesnim objektima imade općenito-nužne spoznaje, ili da sa sigurnošću izriče nužne spojeve (sinteze) objekata? Da li subjekt (S) takve spojeve stavlja u objekte (O), ili suprotno tome zavisi S od O? U prvom će slučaju biti spoznajna vrijednost sudova subjektivna, u drugom objektivna. Unutar ove alternative rješavane su u noetici razne mogućnosti odgovora.

Ispred svakog rješavanja, na samom polasku nameće se prvo pitanje: možemo li na stavljeno pitanje odgovarati? Ima li izgleda, da ćemo doći k cilju: sigurnom odgovoru? Nije li sumnja (nesigurnost) prva i zadnja riječ, kojom biva onemogućeno svako nastojanje noetike? Pozitivno taj stav zastupa apsolutni skeptik.

Na polasku nismo od skeptika ništa drugo tražili, nego da se drži svoga priznanja: »ja sumnjam (o čemu god mislim da je tako); moje svako znanje prati sumnja«. U toj svojoj sumnji skeptik pronalazi — sebe, svoj ja. Kako pronalazi? Time što misli na sumnju kao svoju, tj. time što u njoj uviđa uključen sumnjajući »ja«. Sa sumnjom zajedno egzistira »ja«. Oboje nije isto, pa je u toj razlici (kao i u razlici: egzistirati — ne egzistirati) uključena nemogućnost da nešto bude i podjednako ne bude — načelo protivurječnosti.

Smijemo li već na prvom koraku noetike operirati ovom terminologijom: »misli o sumnji«? Zar je unapred očevidno šta znači: »misli«? Zar nam je taj događaj (funkcija, akt) poznat kao svijesna po-

java? Čini se da bi trebalo reći (tako misli Driesch): svijesno imam, znam. — Taj prigovor, međutim, otpada objašnjanjem značenja izraza »misлити«. Psihološko tumačenje tog izraza ne dolazi na početku noetičke; tu je samo činjenica: znam, da imam sumnju. A ovo »znam« jest utoliko misaono znanje, što je već sama sumnja misaoni doživljaj o kome skeptik govori, a noetičar mu skreće pažnju upravo na tu njegovu sumnju — neka se na nju pažljivo osvrne (reflektira) i eo ipso »misli« o njoj, pa će tim putem doći do nekih sigurnih sudova (misaonog znanja). Upravo ta refleksna pažnja na doživljaje služi nam prvim uporištem da izrekemo »objekt«: po refleksiji — kojoj su doživljaji dani, nazočni — imademo prvi objekt o kome sudimo, a to je doživljujući »ja«. Budući da su doživljaji dani ili nazočni, kažemo da je refleksija misaono opažanje (znanje, intuicija), — a to znači da je misaoni (reflektirajući, sudeći) S ovisan od O koliko je refleksno opažan ili pojava.

Da li je O nezavisan od mislećega S, tj. da li O postoji zbiljski (realno)? Ja i mnogi moji doživljaji postoje i kad izričito o njima ne mislim, a o nekim doživljajima mogu da mislim i kad ih nemam; dakle postoji svijesna realnost. Ima li od nje nešto nezavisno (s obzirom na svijest transcendentno)? Da to pitanje ne treba ni postaviti, drži nekritički (naivni) realizam; da je na nj nemoguće odgovoriti, drži pozitivizam (jer pretpostavlja da je svaki odgovor ili spoznaja ograničena na pojavne, iskustvene, usvijesne objekte; na pr. načelo uzročnosti — da »svaka promjena mora imati svoj uzrok« — ograničeno je na iskustveno poznate uzroke, kao što je i nastalo samo u iskustvenom subjektu). Time smo već ušli u punu struju noetičke problematike. Isp. Spoznaja, Istina, Universale, Načelo uzročnosti itd.

L I T E R A T U R A.

U suvremenoj noetici prevladava objektivizam i realizam. Istaknuti mu je zastupnik Oswald Külpe, koji kaže, da »na pragu filozofije budućnosti stoji problem realnosti« (Die Philosophie der Gegenwart in Deutschland, Leipzig 1911). Osnovno je njegovo djelo »Die Realisierung« (1. sv. 1912; 2. i 3. sv. izdao Messer, 1920. i 1923.). Külpeov »kritički realizam« zastupaju (u vezi s eksper. psihologijom) osobito August Messer (Einf. in d. Erktheorie«, Leip. 1921; Die Phil. d. Gegenwart, Lpz. 1922; Der krit. Realismus, Karlsruhe 1923.), K. Bühler, E. Dürr... Kao što Külpe, od Kanta je pošao i objektivist Joh. Volkeit (Gewissheit u. Wahrheit, München 1918). Prvobitno je pripadao Kantovskom smjeru također Nikolai Hartmann (Gründzüge d. Metaphysik d. Erkenntnis, Berlin 1921. Knjiga počima izjavom: »Ishodište je ovih istraživanja nazor, da spoznaja nije stvaranje, tvorba ili proizvodnja predmeta, kako bi htio da nas pouči idealizam starog i novog smjera, nego shvaćanje nečesa, što postoji također ispred spoznaje i od nje nezavisno.«) U izvjesnom smislu pripada objektivizmu fenomenološka škola: Edmund Husserl (predstavnik antipsihologizma), Max Scheler i dr. Osim nje, pod uplivom je Fr. Brentana također austrijska škola: Al. v. Meinong, Stumpf... Priklanjaju se obj. i reali-

zmu G. Störriug (Erkenntnistheorie, Leipzig 1920), A. I. Riehl (Logik u. Erkth.⁸ Brl. u. Lpz. 1921), E. Becker (Geisteswissenschaften u. Naturwissenschaften, München 1921), Konst. Oesterreich (Die phil. Strömungen d. Gegenwart, Brl. u. Lpz. 1921. u. System. Philosophie od Hinneberga), M. Wentscher (Erktheorie, Brl. u. Lpz. 1920), H. Driesch (Wirklichkeitslehre, Lpz. 1917; Wissen u. Denken Lpz., 1919)... Strogo je realistički »Transzendenz des Erkennens« (Brl. 1923) od Edith Landmann. Za dalju literaturu isp. Külpe, Einleitung i. d. Philos.² 1928.

Od novoskolastičke literature isp. Hagemann — Dyroff, Logik und. Noetik², 1924; Geysler, Grundlagen d. Logik u. Erklehre, Münster 1909; Allg. Phil. des Seins u. d. Natur, Müns. 1915; Neue u. alte Wege d. Phil. Münst. 1916; Die Erklehre d. Aristoteles, Müns. 1917; Über Wahrheit u. Evidenz, Fr. i. Br. 1918; Grundlegung d. Logik u. Erktheorie, Münst. 1919; Auf dem Kampffelde d. Logik, Fr. i. Br. 1926; Mercier, Critériologie générale³; A. Schneider, Einf. i. d. Phil. 1927; Switalski, Vom Denken u. Erkennen, Kemp. u. Münst. 1914; Jeannière, Criteriologia, Paris 1912; Donat, Critica⁴, Oeniponte 1937; Söhngen, Sein u. Gegenstand, Münster 1930; De Vries, Denken u. Sein, Tob. i. Br. 1937; Nink, Sein u. Erkennen (Leipzig 1938); A. Ušeničnik, Uvod v filozofijo, Ljublj. 1921; St. Zimmermann, Opća noetika², Beog. 1926; Temelji filozofije, Zgb. 1934.

SPOZNAJA (cognitio, Erkenntnis) jest neko znanje.

Mogu dvojica za istu stvar znati, a jedan ju spoznaje, drugi ne spoznaje. Znati za nešto, neku stvar, još ne znači »spoznati«. Izraz »znanje« ima šire značenje od »spoznaje«, upravo »znanje« jest višeznačni izraz. Netko je, kažemo, sebi ste kao izvjesno znanje, pozna na pr. neku nauku i kad o njoj ne misli; to je znanje u njemu latentno, habitualno (u pamćenju). U drugom opet značenju kažemo da je čovjek nakon dugoga izučavanja o nekoj stvari napokon došao do znanja o njoj: najprije nije znao, razmišljanjem je tražio odgovor na pitanje, htio je spoznati istinu, pa je konačno ovim spoznavanjem postigao rezultat — znanje ili spoznaju. Sad je »znanje« zbiljsko (aktualno) svijesno stanje, kao nešto statičko, nakon dinamike razmišljanja ili naučnog traženja. Mogao je doći do znanja i bez vlastitoga misaonog rada, ako je na pr. postao o nečemu siguran na osnovu čijeg auktoriteta, premda mu ono što znade nije samo po sebi očevidno, ne zna toga znanja obrazložiti ili opravdati — i u tom smislu ćemo reći da nema spoznaje. U koliko znade na osnovu čega (zašto) je neko znanje istinito, kažemo da čovjek takvim svojim znanjem ima spoznaju.

1. Načini znanja.

a) Za nešto možemo znati na taj način, da nam je ovo »nešto« samo po sebi nazočno; u tom slučaju kažemo da opažamo ili da znademo opažajno (perceptivno, wahrnehmend). Opažati možemo na razne načine: pomoću osjetila ili osjetilno, senzitivno (tako opažamo boje, tonove...); zatim usebno, doživljajno, neposredno (na pr. kad svijesno znademo za svoje čuvstvo ugone, za sjećanje, afekt srdžbe...); odnošajno ili relativno opažanje (jednakosti, sličnosti, različnosti, zatim opažajno znanje u aktima upoređivanja, raščlanjivanja ili analize, spajanja ili sinteze, razlikovanja ili distinkcije, oduzimanja, odmišljanja ili apstrakcije...). Na opažanju možemo razlikovati sam događaj (čin, akt) opažanja (percipere) od onoga što je opaženo (perceptum) ili što je sadržano u opažanju; a oboje čini opažajni doživljaj ili opažaj (perceptio). Znati za sve ono, što je u opažajnoj svijesti sadržano, još ne znači spoznati: o tome tek može netko da ima spoznaju.

Osim opažajnih, imade u području našega znanja još i takvih sadržaja, koji su neopažajni, a zovemo ih misaoni (razumski) sadržaji, na pr. kad shvaćamo ili pojмимо značenje izraza »trokut, krepost...«, zatim kad sudimo, na pr. »ovaj pravokutnik je trokut«. — Treba razlikovati misaone čine ili mišljenje (= pojmiti, suditi, zaključivati, dokazivati, sumnjati, pitati...) i misaone sadržaje ili »misli«; jer ove su nešto (na pr. $3 + 2 = 5$) bez obzira da li ih upravo ovaj ili onaj mislilac doživljuje u neko vrijeme i bilo kojim okolnostima. Mišljenjem istupamo prema opažajnim sadržajima aktivno (odnošajno ih opažamo, upoređujemo, razlikujemo...), dočim smo u (osjetilnom i usebnom) opažanju receptivni.

b) Samo u misaonim sadržajima sudova nalazi se spoznaja; jer samo je u njima istina odn. neistina, a mi spoznajemo onda, kad znademo za istinu. Gdje nema istine, nema ni spoznaje. Netko može uopće ne znati za istinu; zatim se o njoj može sumnjati, tj. sa razlozima (pozitivno) ili bez razloga (negativno) uskratiti pristajanje uz neki sud; može netko i pristati, ali ne bez bojazni, da je njegovo mnijenje ipak neistinito; napokon, možemo čvrsto ili nesumnjivo pristajati uz nešto, tj. možemo kadgod biti sigurni da je istina što tvrdimo

odn. poričemo (= sudimo). Kad znademo za razlog sigurnosti, tj. kad znamo zašto, na osnovu čega smo sigurni da je tako, kaošto sudimo, onda sudimo istinito: spoznajemo.

Imati razlog za čvrsto pristajanje ili sigurnost, znači ujedno znati, da je sigurni sud istinit, a suprotni da je neistinit. Razlozi, koji mene potiču (moviraju) da budem siguran na pr. da »kutovi trokuta iznose $2R$ «, da » $3 + 2$ jest $= 5$ «, da »čovjek nije samo životinja«, da »svijet ne egzistira sam po sebi« — ovi su razlozi ujedno jamstvo ili mjerilo (kriterij), po kome razlikujem istinu tih sudova od neistinitih sudova. Tko bi znao za istinite sudove ne uviđajući nikako njihove sigurnosne razloge, nema spoznaje: istinito sudi, doduše, ali ne zna zašto je to istina. Razlog sigurnosti ne mora biti u samoj stvari o kojoj netko sudi, na pr. netko je po tuđem svjedočanstvu (koje vrijedi na osnovu zajamčenog auktoriteta) siguran, da se Zemlja okreće oko sunca, da je u 4. vijeku pr. Kr. živio Aristotel itd. U takvim je sudovima također spoznaja ili obrazloženo shvaćanje istine.

2. Po čemu je sud istinit? (Objektivistička definicija spoznaje).

Kad znademo šta je neka »stvar« (ovo »nešto«) ili kad razumijemo jedno značenje za razliku od drugoga (na pr. čovjek, trokut, spoznaja...), imademo pojam (misao). Pri tom još ništa ne tvrdimo odn. poričemo (= ne sudimo), i zato sâm pojam po sebi još nije istinit ni neistinit. Pojmovi mogu da budu sastavni dijelovi (elementi) sudova. Kako dolazimo do pojedinih pojmova? — to pitanje pripada psihologiji. Do nekih pojmova dolazimo bez ikoga naučnog (znanstvenog) istraživanja, tako na pr. dobivamo iz iskustva pojam boje, životinje..., a do nekih dolazimo putem razmišljanja ili spoznavanja (dokazivanja, zaključivanja, na osnovu poredbenog obrazlaganja...), na pr. kad hoćemo поближе znati šta znači »spoznaja«. Dosad smo do toga pojma došli razmotrivši najopćenitije razlike znanja; razabrali smo, da spoznaja znači istinito znanje, a takovo je u sudovima. Sad prelazimo ispitivanju sudova, a tim ćemo putem doći do naučnog pojma o spoznaji. Pojmovi su, dakle, ne samo sadržani u sudovima (na pr. »Spoznaja jest znanje, koje...«), nego mogu da budu također predmet izučavanja; tako je »spoznaja« predmet noetike. Budući da se do takvih pojmova dolazi istraživačkim putevima (metodama), na osnovu različnih pretpostavki, u vezi s mnogim pojmovima, zato o nekom pojmu (na pr. spoznaje) mogu nastati razne naučne definicije ili sudovi, koji ustanovljuju značenje dotičnog pojma. Tako će razni noetičari različito definirati spo-

znaju; prema tome, sa kojih pretpostavki polaze u svome tumačenju o sudovima itd. Njihove definicije bit će spoznaje (o spoznaji), ako izriču istinu. Međusobom suprotne definicije ne mogu biti zajedno istinite, nego to može da bude samo jedna od njih, — uz pretpostavku, da je načelo protivrječnosti osnovna spoznaja (istina), koja kod nikojih suprotnih sudova o istoj stvari ne dopušta obostranu istinu. Do spoznaje (= istinito definiranog pojma, i to u našem slučaju) o »spoznaji« doći ćemo tako, da ju izvedemo iz nekih nesumnjivo istinitih sudova — o sudu i njegovoj istinitosti. To postizavano osvrtom (refleksijom) na usvijesne sadržaje sudova.

Sav taj posao spoznavanja nema ništa zajedničko s našim osjetilima; to je očevidni razlog istine, da čovjek ima i neosjetilno ili razumsko znanje, i utoliko je duhovni spoznavalac.

Sadržaj (smisao) suda nije isto što akt suđenja; jedan smisao može da bude aktuiran (uzbiljen) u mnogim sudećim subjektima. Ali, u samom sadržaju treba koješta razlikovati! Sudove obično izričemo sa subjektom (s), predikatom (p), kopulom (k). O s izričemo (prediciramo) p tako, da ga priričemo ili odričemo, spajamo ili odvajamo: tvrdimo odn. nijećemo. Time razlikujemo sudove po afirmativnoj (jesnoj) i negativnoj (nijećnoj) kopuli: jest — nije. P može da bude pozitivan ili negativan, koliko izriče ono što jest nešto ili što nije nešto (na pr. »ne-materijalnost« kao p za s »mišljenje«). Mi možemo imati dva pojma — na pr. »mišljenje« i »neorgansko« (nematerijalno) — bez suđenja o njima; u svijesti nije sadržan sud dokle god ne znamo, da li ćemo o toj stvari dotičnu stvarnost kao p tvrditi ili nijekati (poricati). S suda (»mišljenje«) nazivamo »stvar« ili »ovo nešto«, koliko je kao »metnuto pred« naše suđenje — s obzirom na ono, što uzimamo kao p (»neorgansko«). Zato s suda zovemo također p r e d m e t (objekt), a p s t v a r n o s t (Sachverhalt). Prediciranje stvarnosti nije isto što »predmet« (to je važna razlika!); jer predicirati možemo tako, da tvrdimo odn. poričemo istu stvarnost, ali pri tom nije naše tvrđenje odn. poricanje sasvim slobodno, nego je vezano na predmet ili određeno po predmetu — da li on jest u dotičnoj stvarnosti ili nije. P r e d m e t j e m j e r o d a v a n za izricanje stvarnosti, i utoliko je upravo »predmet«. Na osnovu toga, što znademo u čemu sastoji »mišljenje«, možemo i moramo o tome predmetu tvrditi da jest »neorgansko«. Nema smisla »trokutu« predicirati »krepostan«, tj. nije nam na volju stavljeno da koju mu drago stvarnost izrekne-
mo o predmetu. Zašto? Zato, jer je predmet nešto određeno

tako, da njegova određenost ne zavisi od prediciranja izvjesne stvarnosti; na pr. ovaj pravokutni, šiljastokutni, tupokutni trokut jest određen kao »trotkut«, tj. u svakom tome pojedinom (singularnom) trokutu sadržano je zajedničko značenje trokuta tako, da se njima kao predmetima mora (nužno) priricati »trotkut«. Stvarnost (»biti trokut«) jest u objektima — i zato ju zovemo objektivna stvarnost — nezavisno od suđenja. To je i onda, kad je objekt samo misao (pojmovan, idealan, kao u tome primjeru o trokutu); a mogu objekti da budu i nemisaoni, a ipak svijesno realni, na pr. pojedini osjeti (ovo crveno, ovo zeleno...). Kod posljednjih još većma razbiremo, da se u njima osniva neka stvarnost (na pr. ovo crveno i zeleno jest »različno«) nezavisno od suđenja, kaošto su i sami predmeti (ove dvije boje) »nešto« ne samo po našem suđenju.

Budući da je prediciranje upućeno na objekt tako, da po upravljenosti ili usmjerenosti (»intenciji«) prema objektu uviđamo, da li je neka stvarnost objektivna ili nije — zato je objekt mjerodavan za prediciranje one stvarnosti, koja će objektivnoj odgovarati. Drugim riječima: ako se p slaže s objektom po njegovoj stvarnosti, pa taj p objektu priričemo (o njemu tvrdimo) uviđajući da tako objektivno »jest«, onda smo taj objekt spoznali, tj. sud je istinit. Uviđanje ili očevidnost (evidencija) znači očitovanje objektivne stvarnosti — kao razlog sigurnosti da je sud istinit.

Spoznaja, prema tome, znači shvaćanje objektivne stvarnosti, ili: sud, u kome je sadržano slaganje (podudaranje) predicirane stvarnosti s objektom (»conformitas intellectus et rei«), tj. u kome je sadržana istina. U toj je definiciji objektivistička spoznaja — o spoznaji.

»Objektivistička« je za razliku od subjektivističkih nazora o spoznaji, koji spoznaju smatraju ovisnom od svijesnog subjekta (spoznavaoca). Poblže o njima raspravlja Noetika, nauka o spoznaji. Za našu kritičku orijentaciju spram raznih noetičkih nazora o spoznaji odlučuje pitanje: kakova je spoznajna sigurnost — da li je objektivna ili subjektivna?

3. Na čemu se osniva spoznajna sigurnost?

Sigurnost (u psihološkom smislu) znači čvrsto pristajanje, dakle subjektivno stanje. Logička sigurnost (izvjesnost, Gewissheit) znači: u neposrednom ili posrednom očitovanju objektivne stvarnosti (bilo kome spoznavaocu) uviđeni razlog suda. Neki je sud logički (u objektivnom smislu) siguran, kad se osniva na uviđanju ili očevidnosti (očitovanju) samog objekta. Da to uviđanje bude doista ovisno od objekta po njegovoj stvarnosti (= objektivna evidencija), ne smije sudeći subjekt ili spoznavalac sam od sebe ništa mijenjati na objektu, na pr. kad izriče različnost između ovoga (sada viđenoga) crvenog i zelenog, ne smije taj objekt smatrati nezavisnim od svijesti, nego samo kao osjetilno opaženi (pojavni) objekt. Imade objekata, kod kojih se neposredno očituju njihove stvarnosti, na pr. ovo crno i bijelo jest različito, $3 + 2 = 5$, pravac je najkraći put između dvije točke, trokut nije okrugao itd. Gdje nije objekt neposredno jasan i razgovjetan obzirom na neku stvarnost, dolazi se do posredne očevidnosti tako, da ju obrazložimo pomoću (posredovanjem) drugih spoznaja. Svaka je, naime, očevidnost (neposredna i posredna) utoliko objektivna, šta je obrazložena u samom objektu, tj. spoznavalac po njemu (objektu) raspoznaje ili uviđa za što je sud istinit i utoliko siguran. Pri neposrednom obrazloženju (opravdanju, Begründung) razbira to spoznavalac u samim terminima (članovima) suda (s — p), tj. u objektu i njegovoj stvarnosti, koliko ih jasno i razgovjetno shvaćamo. Kad na pr. sudimo, da »nešto nije isto sa ništa«, mi znamo da je taj sud (načelo protivurječja) objektivno siguran utoliko, što u objektu i njegovoj stvarnosti pronalazimo razlog, da se tako mora suditi: to je moranje (nužnost) u objektu osnovano, ne u subjektu (doživljavanju suda). Jer prije nego bi itko (ne samo čovjek) izrekao taj sud, može da ima pojam o »nešto« (= biće, ono što jest; grč. ón, das Seiende, ens) kao i pojam o »ništa« (nebiće, ne-bit); a osim toga može znati šta znači »ne biti isto«, — pa sad može tu stvarnost da izrekne o »nešto« i »ništa«: nešto nije isto sa ništa, ili: ono što jest, ne može ujedno ne biti. Ovaj »ne može« ne znači to, da spoznavalac (subjekt) ne može drukčije suditi zbog svoje subjektivne

konstitucije (kako psiholozi kažu) ili zbog bilo koga drugog razloga izvan objekta (nešto — ništa), nego znači upravo to, da objekt sam po sebi isključuje mogućnost istote, traži nužnost neistovetovanja (»nije isto«). Ta je, dakle, nužnost objektivna i utoliko je sud objektivno ili apsolutno siguran, tj. on važi za koje mu drago spoznavaoce, koji shvaćaju objekt »biće«: u njemu je isključeno da je kao biće ujedno nebiće (da — ne), jer (tu je obrazloženje!) bi to značilo (naime to, da bi biće podjedno moglo biti nebiće), da uopće nema objekta o kome sudimo. O čemu sudimo (o kojem objektu)? — »o nečemu i ujedno ne o nečemu« glasio bi odgovor. Objektivno je, dakle, sigurno (logičko načelo protivurječja): »ne smijemo ujedno tvrditi i nijekati isto o istom objektu« — zato, jer se taj sud osniva na objektivnoj stvarnosti (biće — nebiće, isto), izrečenoj u ontološkom načelu: »biće i nebiće nije isto«. To načelo nema sa psihološkim zakonima mišljenja nikogeg posla, i zato je neopravdano njegovu sigurnost subjektivirati (psihologizirati).

Premda je načelo protivurječja (o riječima »da — ne«) neposredno evidentno i objektivno sigurno, sama ova objektivna njegova sigurnost nije neposredno evidentna, pa smo ju obrazlagali pomoću analize objekta. Objašnjavali smo međusobnu vezu pojmova, »biti, ne biti, isto« — zato, da na osnovu te analize (odnošnjog opažanja tih pojmova u suvisloj cjelini) spoznamo, da li jest ili nije »isto«, tj. da li ćemo tvrditi ili nijekati. Tko bi na pr. sudio » $7 + 5$ jest = 12 «, tome je taj sud neposredno evidentan i zato siguran (ako znađe šta znači 12 i sumacija $7 + 5$), a ipak ćemo objektivnu sigurnost toga suda obrazlagati, i to također analizom objektivne stvarnosti (kao što Noetika poblizje pokazuje). Na svoj način ćemo obrazlagati objektivnu sigurnost na pr. kod neposredno evidentnog iskustvenog suda »ovo crno i ovo bijelo jest različno«. Svaki od tih sudova (analitičkih i neposredno iskustvenih) jest obrazložen utoliko, što je siguran na osnovu neposredne očevidnosti objekta; a da je tome uistinu (sigurno) tako, tj. da je objektivistički nazor (o tome, da postoji objektivna sigurnost, koliko je osnovana ili fundirana u očitovanju objektivne stvarnosti) istinit ili da znači »spoznaju« o spoznaji, to treba obrazlagati posredno, dokazivanjem, pomoću složenog rasuđivanja. Tko bi na pr. htio spoznati, da li

»Bog egzistira«, mora najprije znati šta znači »Bog«, tj. mora imati pojam o »osobnom biću, koje egzistira po onome šta jest, ili samo po sebi« (ako egzistira). Da li egzistira »samo po sebi (o sebi)«, to se spoznaje dokazivanjem: svijet ne egzistira o sebi, nego od drugoga kao svoga uzroka (zašto? — daljnje dokazivanje!), a taj uzrok nije ni od čega ovisan (= o sebi egzistira): dakle realno egzistira, kaošto je realan svijet, iz koga se zaključuje na egzistenciju samosebnog uzroka. Posredno (jer u svijetu postoje osobni stvorovi) obrazlaže se i to, da je taj uzrok osobne naravi, i utoliko Bog.

Do posredno sigurnih spoznaja dolazimo kodgod mnogostruko složenim obrazlaganjem (na pr. u pojedinim znanostima). Da nas dovede k cilju (spoznaji), mora ta složenost sačinjavati sustavnu (sistematsku) cjelinu ili suvislost sudova u obrazlaganju. Sama suvislost (Zusammenhang) još ne znači da su svi sudovi istiniti; zato može čitav jedan naučni sistem (nazor) da bude pravilno izrađen, a ipak nije istinit, ako se osniva na neistinitim sudovima (tvrdnjama). Samo bi onaj sistem potpuno (adekvatno) sadržavao istinu o objektivnom svijetu, koji bi u njemu otkrivao sve zbiljske stvarnosti. A kad bi neki spoznavalac znao i sve moguće stvarnosti mogućih objekata, znao bi to jedino tako, da ih sam u sebi pronalazi (jer samo moguće stvarnosti ne egzistiraju realno »izvan« toga spoznavaoca). Takva bi spoznaja bila neiscrpivo ili neograničeno savršena; ona bi sama u sebi spoznavala sve, što ikako može da bude savršeno. Ako je dokazano da ima Boga, onda je On jedini takva »spoznaja spoznaje« (nóesis nóeseos, kako je Aristotel rekao).

(Nastavit će se.)